

КРАСИМИР КАБАКЧИЕВ

Независим изследовател

✉ kkabakciev@gmail.com

https://www.researchgate.net/profile/Krasimir_Kabakciev

ЗА НЯКОИ ОТ ФУНДАМЕНТАЛНИТЕ ГРЕШКИ В БЪЛГАРСКИТЕ ГРАМАТИКИ: МНИМАТА ЛИПСА НА САМОСТОЯТЕЛНА УПОТРЕБА НА ИМПЕРФЕКТНОТО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ

Българското езикознание е все още до голяма степен наследник на съветското и сталинското и това причинява тежки последици, като например напълно невярно представяне на голям брой граматически явления в българските грамматики – и в други лингвистични публикации. Статията разглежда главно така наречената липса на самостоятелна употреба на имперфектното деятелно причастие в българския език, вероятно базираща се на (или най-малкото свързана с) една друга теза в българската граматика, за която неотдавна бе доказано, че е напълно погрешна, а именно, че перфектът, основен граматически феномен, се бил образувал само от аористни причастия, не и от имперфектни. Анализът категорично показва, че липсата на така наречената самостоятелна употреба на имперфектното деятелно причастие в българския език е тежко концептуално заблуждение и че имперфектните деятелни причастия могат да се използват като именни модификатори или цели номинални фрази.

Ключови думи: съветско и сталинско езикознание; българско езикознание; грешки в българските грамматики; имперфектен и аористен перфект; имперфектно и аористно деятелно причастие

Krasimir Kabakčiev

Independent Researcher

✉ kkabakciev@gmail.com

https://www.researchgate.net/profile/Krasimir_Kabakciev

ON SOME OF THE FUNDAMENTAL ERRORS IN BULGARIAN GRAMMARS: THE ALLEGED ABSENCE OF AN INDEPENDENT USE OF THE IMPERFECT ACTIVE PARTICIPLE

Bulgarian linguistics is still to a large extent an heir to Soviet and Stalinist linguistics, which brings about heavy consequences, such as the totally incorrect representation of a large number of grammatical phenomena in Bulgarian grammars as well as in other linguistic publications. The paper deals mainly with the so-called absence of an independent use of the imperfect active participle in Bulgarian, which is probably based on (or at least related to) another thesis in Bulgarian grammar, recently proved totally wrong,

that the perfect, a major grammatical phenomenon, is formed from aorist participles only, not from imperfect participles. The analysis categorically shows that the absence of the so-called independent use of the imperfect active participle in Bulgarian is a severe misjudgment and that imperfect active participles can be used as nominal modifiers or whole nominal phrases.

Keywords: Soviet and Stalinist linguistics; errors in Bulgarian grammars; imperfect and aorist perfect; imperfect and aorist active participle

На прага на третото десетилетие на XXI в., в епохата на интернет, българското езикознание остава в много отношения заложник на съветското и сталинисткото още от 50-те години на XX в., когато „учени“ се надпреварваха да възхваляват до небесата „гения на Сталин като езиковед“ и неговите „лингвистични приноси“ ([6]). Езикознание от подобна „класа“ трудно би могло да генерира сериозни разбирания за сложните закономерности в един или друг език. Традиционното българско езикознание, не само тежко обременено от сталинистко-съветското, но и до голяма степен игнориращо модерното езикознание – още от Чомски ([23]), а и много по-късно, с идеите му за универсална, вродена в човешкия мозък граматика и пр., например почти не използва неграматичността като фундаментален общоезиков феномен и като ключов метод за разкриване на езикови закономерности ([7]: 272–275).

Конкретен много тъжен резултат от тази срамно остаряла ориентация (по политически причини) на българското езикознание е, например, следната поредица факти: *първо*, огромно множество напълно неадекватни описания на членуването в българския език, непознаващи или бързо подминаващи обстоятелството, че то всъщност е средство не толкова за изразяване на определеност и неопределеност, колкото за експлициране на перфективност (по теорията на композиционния вид на Веркбойл ([36]); ([37]);¹ вж. ([25]), ([26]); ([27]); ([30]); ([31]); ([17]: 326; ([18]); ([20]); ([21]) – ако определителният и неопределителният член бяха необходими само или главно за изразяване на определеност и неопределеност, всеки език щеше да ги има (всъщност повечето ги нямат, вж. ([24]: 101–103); *второ*, тежък дефицит на изследвания върху явленията генеричност и негенеричност (и други подобни), който, както ще се види по-долу, може би има връзка с тоталното отсъствие на понятията генеричност и негенеричност в най-голямата руска граматика (вж. по-долу) – т.е. пишещите български граматики най-вероятно зорко са следили какво пише в руските граматики; *трето*, наличие на най-различни напълно погрешни, а понякога и направо нелепи разбирания относно темпоралната система, в частност относно проти-

¹ Композиционният вид е епохално откритие на нидерландския учен Хенк Веркбойл ([36]), ([37]); вж. ([27]), ([30]).

вопоставянето аорист/имперфект, чиято същност обясних още преди 36 години ([26]) – то е свързано с членуването и с особения статут на българския език като хибриден ([27]), с наличието в него и на вид, и на определителен (но не и неопределителен) член (тезата се поддържа от ([31]); ([17]: 326); ([18]); ([20]); ([21]);² *четвърто*, липса в абсолютно всички български граматики на правило за съгласуване на време и наклонение (разкрито от мен ([28]); ([29]); ([7]), а след това потвърдено за друг език, черногорския ([19]);³ *пето*, огромна серия систематични, напълно неадекватни твърдения, че перфектът, основен граматически феномен в българския език, се бил образувал само от аористни причастия⁴, не и от имперфектни ([3]: 318; ([2]: 328); ([10]: 83); ([12]: 292); ([13]: 153–155) – неадекватността на тези твърдения е подробно обяснена от мен тук, ([8]); *шесто*, огромна серия мъгляви и погрешни дефиниции, неподдаващи се на инвентаризация, на перфекта в българския език (резултативност, състояние в резултат от минало действие и пр.) – които, разбира се, няма как да не бъдат мъгляви, при положение че половината перфект, имперфектният, е изключен като „несъществуващ“ ([8]);⁵ *седмо*, систематични неадекватни твърдения в граматиките на българския език – в повечето, а дори може би и във всичките, че не била съществувала самостоятелна (адиективна, номинална – извън формите за някои времена и наклонения) употреба на имперфектното деятелно причастие ([11]: 285); ([3]: 380); ([34]: 133); ([9]: 118); ([12]: 436); ([13]: 202).

Подробното описание на горното забележително множество широко разпространени в българското езикознание неадекватни твърдения (от т. 1 до т. 6) би изисквало стотици страници, няколко монографии. Тази кратка статия има за цел да представи главно неадекватността на твърдението, че в българския език не била съществувала самостоятелна (адиективна, номинална) употреба на имперфектното деятелно причастие. То може би е пряко свързано с – или дори произтича от – неадекватността на разбирането, че българският перфект се бил образувал само от аористни причастия, не от имперфектни.

Когато трябва да бъде обяснено и илюстрирано чрез примери, твърдението, че имперфектното деятелно причастие в българския език

² Българските лингвисти систематично избягват тази публикация – вероятно защото е писана от критик на традиционното българско езикознание, а Абрахам и Лайс ([17]: 326) отбелязват: „първият изследовател, разкрил, че езиците развиват или категория вид, или система на членуване, е българският лингвист Кабакчиев ([26]), ([27])“.

³ Щом това правило важи за черногорския език, то е валидно поне още и за следните други езици: сръбски, хърватски, босненски.

⁴ Твърденията са изключително на работещи в България български лингвисти, не толкова на чуждестранни; напр. Линдстет ([32]: 273) и Ро Хауге ([34]: 113) са на обратното становище.

⁵ Отделен е въпросът, че са мъгляви и обясненията на перфекта в другите езици по света, където той се среща.

няма така наречената „самостоятелна употреба“ (като определение, т.е. именен модификатор, или дори в чисто именна употреба – като съставляващо цяла номинална фраза), а се използва „само в състава на преизказни глаголни форми за сегашно и минало несвършено време“ (твърдението е в ([3]: 380), а следващите български граматика го повтарят в хор), се свежда в общи линии до следното. Приема се, че от аористни причастия се образуват изрази от типа *работилите студенти, свирилите на китара ученици, говорилите глупости деца, добре печелилите работници* и пр., но аналогични изрази не могат да се образуват с имперфектни причастия: **работелите студенти, *свирелите на китара ученици, *говорелите глупости деца, *добре печелелите работници*. На пръв поглед твърдението може да изглежда вярно – за мнозинството български езиковеди и граматика. На пръв поглед може и да изглежда. Но наистина ли е вярно?

Както ще видим скоро, т.н. самостоятелна употреба на имперфектни причастия, първо, се среща в реалната езикова комуникация. Второ, тази употреба, дори и да не е чак толкова често явление, може лесно да се открие посредством конструиране и на граматични, и на неграматични примери – чрез които, съответно, да се установи точната семантика на граматичните. И тук отново стигаме до днешния статут на традиционната езиковедска българистика, наследила немалка част от съветско-сталинистката лингвистична традиция, според която „правилни езикови изрази“ са тези на управляващата еднопартийна върхушка (вождове на пролетариата, политически функционери, представители на „прогресивната интелигенция“), а „неправилните“ трябва да се избягват ([6])⁶. Не само първото твърдение – трагично (днес дълбоко смехотворно) и поддържано десетилетия в СССР и НРБ, но и второто също, за така нареченото избягване на неправилни изрази, са потреващи по нелепостта си – и то не по политическа, а по лингвистична причина. Според днешното разбиране в Западното езикознание, прието за аксиоматично и водещо началото си от Чомски ([23]), именно неправилните (неграматичните, неприемливите) изрази и изречения стоят в основата на идентификацията на това, кое в езика е правилно. Тук може да се направи изключително точен паралел между системата от граматични и неграматични изречения в даден език, от една страна, и човешкото здраве и нозологичните единици, от друга. Като общо правило, здравият човек, който не е медик, приема здравето си за нещо дадено, подарено свише, и не се интересува много от огромния брой заболявания, които съществуват, и част от които са изключител-

⁶ Вж. в ([6]) „отвореното писмо на другаря Вълко Червенков до другаря Пиронков“, което [...] осветлило „от марксистко научно и обществено гледище“ редица важни въпроси на „нашата“ езикова наука и култура [и] очертавало „верните пътища, по които трябва да се разгръща дейността на всички наши работници в областта на родния език“.

но опасни. По подобен начин за носителя на даден език и явлението „език“ е нещо подарено свише – и на говорещия го и през ум не му минава, че зад колосалната система от правилни изречения стои една *неизмеримо по-колосална система от неграматични изречения*. Разбира се, ако обикновеният носител на даден език не си дава сметка за неграматичните изречения и техния обхват, това не е особен проблем. Проблем обаче има, и то много сериозен, ако лингвисти и цели лингвистични направления, както в случая със съветската лингвистика и българската традиционна, не си дават достатъчна сметка за важността на неграматичните изречения. Защото както здравето е неидентифицируемо без предварителното и прецизно знание за нозологичните единици, така и разкриването на езиковите механизми е невъзможно без прецизното изследване и познаване (в рамките на възможното) на феномена неграматичност.

Но да започнем анализа и проверката на тезата дали от имперфектни причастия в българския език могат или не могат да се образуват правилни, граматични изречения, като използваме първо примери с аорист и имперфект (1а-б), след това ги превърнем в изречения с аористен перфект и имперфектен перфект (1в-г)⁷ – въпреки че според повечето български граматичници имперфектен перфект „не съществува“, и накрая образуваме изречения с перфектни и имперфектни причастия като именни модификатори (1д-е) – въпреки че практически според *всички* български езиковеди самостоятелно употребени имперфектни причастия също така „не съществуват“:

(1) а. Вчера ученици от десети клас се смяха безпричинно и бяха смърени.

б. Вчера ученици от десети клас се смееха безпричинно и бяха смърени.

в. Вчера ученици от десети клас са се смели безпричинно и са били смърени.

г. Вчера ученици от десети клас са се смеели безпричинно и са били смърени.

д. Смелите се безпричинно ученици са били смърени вчера.

е. Смеелите се безпричинно ученици са били смърени вчера.

Във връзка с анализа на изреченията (1а-д), първо, неадекватната теза, че изречения като (1г) са неправилни и че форми като *са се смеели* било трябвало да се заменят със *са се смели*, защото, видите ли, перфект се бил образувал само от перфектни причастия (не и от имперфектни), вече е подробно анализирана и отхвърлена ([8]). Шепа изречения са достатъчни, за да се обясни, че в съвременния български език перфект се образува и от имперфектни причастия. Срв. изреченията

⁷ Термините аористен перфект и имперфектен перфект въведох в Кабакчиев ([8]). Те означават съответно „перфект, образуван от аористно причастие“ и „перфект, образуван от имперфектно причастие“.

с генерични подлози (2а-б), в които правилна е употребата на „несъществуващия“ имперфектен перфект (2а), докато употребата на аористен перфект – дори нещо много повече, *води до неграматичност*:

(2) а. Тревопасните динозаври са се хранели с растения.

б. *Тревопасните динозаври са се хранили с растения.

Срв. същото положение и при изречения с негенерични подлози (3а-б), където уж несъществуващият имперфектен перфект е не просто правилен, а *единствено възможен*. Аористният перфект отново води до *груба неграматичност*:

(3) а. Тесла е мислел, че преносът на електричество по въздуха е практически възможен.

б. *Тесла е мислил, че преносът на електричество по въздуха е практически възможен.

Второ, преди близо шест десетилетия Янакиев ([16]) отбелязва едно важно различие между аориста и имперфекта: при употреба на несвършен аорист е нужно „в контекста да се съдържат думи, които да подсказват, че действието е било прекратено в определен минал момент“. Това се вижда в неговите изречения (4а-б) – получени от превод на български език на съответни руски изречения:

(4) а. Нашата къщурка *тъна* в снежните преспи до края на пролетта.

б. Нашата къщурка *тънеше* в снежни преспи, когато пристигнахме в селото.

Разбирането на Янакиев може да бъде прецизирано, например чрез тезата, че несвършеният аорист е ситуация от Вендлеров тип – определена преди 20 години от мен като епизод ([27]: 279–307). Това е ситуация, която важи ограничен период от време, т.е. епизодът е темпорално ограничена ситуация, също както перфективната Вендлерова ситуация accomplishment ([35]), но при епизода липсва необходимият за същинската перфективност прагматически резултат. Да анализираме твърдението на Янакиев и обсъжданата тук теза за липса на самостоятелна употреба на имперфектно деятелно причастие, като използваме изреченията на Янакиев (4а-б) и малко ги модифицираме, конструирайки изречения (5а-д):

(5) а. ?Видяхме *тъналата* в снежни преспи къщурка.

б. Видяхме *тъналата* в снежни преспи от октомври до март къщурка.

в. Видяхме *тънелата* много месеци в снежни преспи къщурка.

г. ?Видяхме *тънелата* в снежни преспи къщурка.

д. Видяхме *тъналата* много месеци в снежни преспи къщурка.

Установява се следното. Изречението (5а), с аористно причастие, е неприемливо, макар и не точно неграматично. Така или иначе това попада в противовес на твърденията в българските граматики за липса на самостоятелна употреба на имперфектни деятелни причастия, а оттам се откроява и необходимост от употреба в такива случаи на имперфектно причастие. С други думи, би трябвало употребата на аористно-

то причастие *тъналата* в (5а) да е правилно. Но то не е. Защо? Защото изречението съдържа аористно причастие и изразява ситуацията от Вендлеров тип епизод, т.е. ограниченост на оста на времето, но в него липсва указание (под формата например на темпорален адвербиал) за ограничен период на валидност на ситуацията – т.е. липсва указание действието да е било прекратено в определен минал момент, по израза на Янакиев ([16]). С внасянето в изречението на адвербиала *от октомври до март* в (5б), указващ точен период на валидност на ситуацията, новото изречение вече става приемливо. Сега да разгледаме (5в). Отново в пълен противовес на твърденията за липса на самостоятелна употреба на имперфектни деятелни причастия това изречение, с имперфектно причастие в т.н. самостоятелна употреба, е напълно правилно, граматично, а причината е поддръжката от страна на адвербиала *много месеци* на темпоралната неограниченост/неопределеност на ситуацията, първично изразена от израза *тънелата много месеци* (с присъствието в него на имперфектно причастие). Обратно, изречението (5г), отново с имперфектно причастие, е неприемливо. Причината? Тя е липсата на адвербиал от типа *много месеци* – или някакъв друг, способен да указва неограниченост/неопределеност на валидността на ситуацията на оста на времето. И така, една шепа изречения с аористни и имперфектни причастия в така наречената самостоятелна употреба са достатъчни, за да се види, че тезата за така наречената липса на самостоятелна употреба на имперфектните причастия е *абсолютно дефектна*. По-долу са дадени още езикови данни и аргументи относно дефектността на тезата – и, разбира се, винаги могат да бъдат дадени допълнителни.

Представените по-горе езикови данни и анализът им дават известна представа за така наречения механизъм на проектиране (mapping) на темпорални стойности между елементи на изречението (главно номинални, т.е. именни, и вербални, т.е. глаголни) като важна част от общия механизъм на композиционния вид. Механизмът на проектирането на параметри между глаголите и съществителните имена е разкрит от мен още преди почти 40 години, първоначално обявен по-скоро като проектиране на „количествени параметри“ ([4]), но след това постепенно ревизиран ([5]); ([25]), усъвършенстван и публикуван в престижни издания ([26]); ([27]), и накрая окончателно дефиниран и обяснен от когнитивистка гледна точка като „проектиране на темпорални параметри“ ([27]); ([28]); ([30]). Както посочих неотдавна в голяма обзорна статия за историята на откриването на композиционния вид и за перипетиите в развитието и усъвършенстването на теорията му ([30]: 212), *композиционният вид, разбран семантично като противопоставяне между перфективност и имперфективност, от функционална гледна точка представлява постоянен и всепроникващ процес на пренасяне на темпорални стойности между елементи на изречението, особено между*

референтите на глаголите и съществителните имена, които са участници в ситуациите⁸. Тази теза тук може много добре да се разбере чрез анализ на изреченията (5в) и (5д). Ето как точно. Адвербиалът за темпорална неограниченост (и евентуално неопределена повторителност) *много месеци* в (5в) е съвместим с имперфектното причастие *тънелата*, в което също е кодирана темпорална неограниченост, и то по граматически път, чрез изходната форма (несвършен имперект). Заслужава специално внимание обаче обстоятелството, че адвербиалите от типа *много месеци* в българския език са особени. Те съдържат потенциално в себе си както темпорална ограниченост, така и темпорална неограниченост, в случая свеждащи се както до неопределена, така и до определена валидност на ситуацията на темпоралната ос, кодирана в израза *тъна в снежни пресни*. По тази причина адвербиалът *много месеци* лесно се съчетава както с имперфектното причастие *тънелата* – в (5в), така и с аористното причастие *тъналата* – в (5д). Как точно, защо се получава това? Това става посредством механизма на проектиране (mapping) на темпорални стойности ([27]); ([30]) или просто чрез адаптирането им. В (5в) граматически маркираната (чрез имперфектната форма) темпорална неограниченост (неопределена темпорална валидност) на израза *тънелата (в снежни пресни)* се адаптира към (е съвместима с) темпоралната неограниченост на адвербиала *много месеци* – или, като алтернативна интерпретация, формата *тънелата* пренася, проектира върху адвербиала *много месеци* темпоралната си неограниченост, неопределената темпорална валидност на ситуацията. Когато обаче адвербиал от типа *много месеци* се съчетае с аористната форма *тъналата*, несъвместимост не възниква, защото адвербиалите от типа *много месеци* в българския език са съвместими и с темпорална ограниченост и с темпорална неограниченост, т.е., те възплъщават в себе си и двете семантични стойности. По-просто казано, *много месеци* може да означава както „голям и определен брой месеци“, така и „голям, но неопределен, напълно неизвестен брой месеци“, т.е. месеци без конкретно начало и без конкретен край.

Днешните български езиковеди и граматичи, заимстващи от други автори или лично лансиращи двете напълно неадекватни тези – първата, че перфект не се бил образувал от имперфектни причастия, втората – че не била съществувала самостоятелна употреба на имперфектно деятелно причастие, очевидно изобщо не могат да разберат казаното от Янакиев още през 1962 г. То може да се парафразира така: изреченията (4а) и (4б) по-горе представят две коренно различни пропозиции. В първия случай е налице темпорален адвербиал *до края на пролетта*,

⁸ Участници в ситуациите е термин, въведен от мен през 1984 г. ([26]). Референтите на съществителни имена, които са участници в ситуации, се наричат още и „аргументи на глагола“. Под ситуации тук, разбира се, се имат предвид ситуации от Вендлеров тип.

ограничаващ валидността на ситуацията от неизвестен, но подразбиращ се първоначален момент до строго определен краен момент (края на пролетта); във втория случай е налице подчинено изречение, темпорален адвербиал *когато пристигнахме в селото*, който фиксира позицията на наблюдателя на ситуацията *тънене в снежни преспи*, но темпоралният обхват на самата тази ситуация е неясен. Ситуацията не е ограничена във времето, следователно е налице имперфективност.

Да конструираме други типове изречения с причастията *тъналите* (аористно) и *тънелите* (имперфектно) и да видим какво ще се получи. Срв. (ба-в):

(6) а. ?Тъналите в мизерия роби се вдигнали на бунт.

б. Тънелите в мизерия роби се вдигнали на бунт.

в. Тъналите двадесет години в мизерия роби се вдигнали на бунт

Виждаме – отново в пълен противовес на твърденията в българските граматики за липса на самостоятелна употреба на имперфектно деятелно причастие – че (ба) с аористно причастие е странно и не особено приемливо изречение, докато (бб) с имперфектно причастие е, точно обратното, напълно правилно. Защо? Защото ако имаме ограничен кръг роби, които са живели в мизерия един строго ограничен период от време, например 20 години (да кажем, от 440 до 420 пр.н.е.), а преди и след този период същите тези роби са имали относително добър живот, тогава изречението (ба) би било правилно, видно от изречението (бв) с добавен адвербиал *двадесет години*, който изразява ограничена темпорална валидност на ситуацията. Ако обаче трябва да бъде описана мизерията на всички или почти всички роби през много дълги периоди от онова време – неясни, неопределени като времетраене периоди, тогава правилното изречение е (бб).

Тук непременно трябва да се отбележи разликата в темпоралния обхват на референтите на двата подлога *тъналите в мизерия роби* (ба) и *тънелите в мизерия роби* (бб). Референтът на *тъналите в мизерия роби* в (ба) е определен, ограничен във времето. Това са определена, ограничена група роби, съществували в конкретен отрязък от време – дори и в такъв смисъл, че евентуално биха могли да бъдат назовани, да им бъде направен поименен списък. Обратно, в (бб) референтът на *тънелите в мизерия роби* е такава група роби, която е неопределена, неограничена във времето, не се знае кога и къде започва тя, кога и къде свършва, съответно и поименен списък на тези роби не би могъл да бъде направен. С други думи, в противовес на традиционната граматика (не българската, а изобщо на повечето езици), същините, назовавани от изрази като *тъналите в мизерия роби* и *тънелите в мизерия роби* са *темпорални*, а не са „физически“, „материални“, както по общо правило биват представяни в граматиките съществителните, назоваващи хора. Относно атемпоралния и темпоралния подход в теорията на композиционния вид, вж. ([36]); ([37]) и ([27]); ([30]).

Но ако се върнем на твърденията за липса на самостоятелна употреба на имперфектно деятелно причастие в българския език, ще видим дори нещо много повече – всъщност употребата на аористно причастие вместо имперфектно в много случаи води до неграматичност. Срв. изречението (7а) по-долу, с аористно причастие. То е *абсолютно неграматично*, както и, обратно, изречението с имперфектно причастие (7б) е *абсолютно правилно*:

(7) а. *Говорилите западен език били следени през комунизма.

б. Говорелите западен език били следени през комунизма.

в. Говорилите западен език тази сутрин в ресторанта на гарата били следени от полицията.

Тоест, не само че не е вярно, че „липсва самостоятелна употреба на имперфектно деятелно причастие“ в българския език, но дори точно обратното: употребата на аористно деятелно причастие може да генерира неграматичност, а съответно употребата на имперфектно причастие, както в (7б), в определени случаи е способно да изправи на крака рухналата семантика на изречението.

Добре, но защо? Защото, първо, *комунизъм* е такова нещо, чието начало и край са неопределени, неизвестни, т.е. субстантивната лексема *комунизъм* съдържа в себе си липса на начало и край на означаваната ситуация. При това положение тази лексема лесно се съчетава с израз с имперфектно причастие *говорелите западен език*, и, обратно, не се съчетава, или най-малкото изглежда изключително странна, с израз *говорилите западен език*, съдържащ аористно причастие. Може категорично да се каже, че (7а) е неграматично изречение – и следва непременно да се обясни, че несъвместимостта произтича от темпоралната стойност на референта на подлога *говорилите западен език*, която (темпоралната стойност) следва да отговаря на ситуацията епизод (по моята класификация на Вендлеровите ситуации, ([27]: 279–307) поради граматическата стойност „аорист от несвършен вид“ на формата *говорилите*. Другояче казано, ситуацията епизод не може да се реализира в (7а) поради несъвместимостта между темпоралната ограниченост на формата *говорилите* (темпорална ограниченост, но без прагматическата завършеност характерна за свършения вид – тук е налице несвършен вид на изходната форма) и темпоралната неограниченост, означавана от адвербиала *през комунизма*. Референтът на изреча *говорилите западен език* е ограничен, определен темпорално обект – веднъж поради аористната форма на причастиято, макар и от несвършен вид, втори път поради употребата на определителен член, който, макар и доста скрито, сигнализира темпорална ограниченост, определеност на означавания обект ([26]); ([30]). Също както *тънелите в мизерия роби* в (6а) са темпорално ограничен и определен обект и биха могли евентуално да бъдат дори поименно назовани – за разлика от *тънелите в мизерия роби* в (6б), така и *говорилите западен език* в (7а) се схващат

като темпорално ограничени и определени – за разлика от *говорелите западен език* в (7б). Второ, изречението с имперфектно причастие (7б) е правилно, защото адвербиалът *през комунизма* и референтът на подлога *говорелите западен език* са семантично съвместими, подходящи един спрямо друг, като и двете фрази изразяват темпорална неограниченост. Темпоралната неограниченост, означавана от адвербиала *през комунизма*, е съвместима със (съответства на) темпоралната неограниченост, означавана от формата *говорелите* (за разлика от темпоралната ограниченост, означавана от формата *говорилите*). Тук трябва непременно да се отбележи още и темпоралната стойност на формата *говорелите (западен език)* в (7б). Тя изразява Вендлеровата ситуация „състояние“ (state), вж. ([35]); вж. също ([27]: 279-307), т.е. темпорална неограниченост, липса на указания за обхвата на валидност на ситуацията върху темпоралната ос ([30]: 202f), като причина за това в случая е изходната форма – за имперфект от несвършен вид. Тази темпорална неограниченост на формата *говорелите (западен език)* в (7б) напълно съответства на темпоралната неограниченост на адвербиала *през комунизма*, чиято темпорална неограниченост, от своя страна, произтича от лексикалното значение на съществителното *комунизъм* – както вече бе посочено по-горе.

И сега възниква въпросът: ако изречението (7а) е неграматично поради несъвместимост между адвербиала *през комунизма*, експлициращ темпорална неограниченост, и референта на израза *говорилите западен език*, изпълняващ служба на подлог и изразяващ ситуацията епизод, т.е. темпорална ограниченост без стандартния прагматически резултат, не би ли било възможно конструирането на напълно правилно, граматично изречение чрез съчетаване на подлога *говорилите западен език* с такъв адвербиал, който да експлицира темпорална ограниченост? Отговорът е: възможно е. Такива са изреченията от типа (7в), вж. по-горе, в които е налице подлог *говорилите западен език*, изразяващ ситуацията епизод, т.е. темпорална ограниченост без характерния прагматически резултат, плюс адвербиал (в случая смесен, за време и място), изразяващ темпорална ограниченост, валидност на ситуацията от началото до края на посочения период, отново без характерния за Вендлеровата ситуация *accomplishment* прагматически резултат. Конкретно в случая това е адвербиалът *тази сутрин в ресторанта на гарата*, напълно съвместим като темпорална стойност с референта на подлога *говорилите западен език* и правещ изречението (7в) напълно правилно, граматично. Заслужава специално да се отбележи още, че стойността „темпорална ограниченост“ на сложния адвербиал *тази сутрин в ресторанта на гарата* (съставен от два адвербиала) не се дължи само и единствено на темпоралния адвербиал *тази сутрин*, а се дължи и на адвербиала за място *в ресторанта на гарата*, колкото и това да може да прозвучи странно на някого. Това е така, защото, ако

сменим адвербиала *в ресторанта на гарата* с адвербиала *в ресторанти в страната*, изречението отново става неграматично или най-малкото неприемливо:

(8) а. *(?)Говорилите западен език тази сутрин в ресторанти в страната били следени от полицията.

б. Говорелите западен език тази сутрин в ресторанти в страната били следени от полицията.

За да стане правилно и приемливо изречението (8а), то трябва да придобие формата (8б), т.е. трябва да бъде въведен подлогът *говорелите западен език* – с имперфектно причастие, чиято темпорална неограниченост да съответства на темпоралната неограниченост на адвербиала *в ресторанти в страната*. Тук следва непременно да се отбележи и още нещо, а именно ролята, изпълнявана в (7в) от определителния член в израза (обстоятелство за място) *в ресторанта на гарата*. Тази роля попада в контраст с ролята на нулевия член в израза *в ресторанти в страната* в (8а-б): в първия случай, *в ресторанта на гарата* в (7в), референтът на членуваното съществително *ресторанта* сигнализира единичност, а следователно и темпорална ограниченост на неговата темпорална реализация, докато референтът на нечленуваното съществително *ресторанти* в израза *в ресторанти в страната* в (8б) сам по себе си представлява един темпорално неограничен във времето обект, повтарящ се без начало и без край на темпоралната ос (за сложния механизъм на проектиране на темпорални значения между съществителни имена и глаголи, вж. по-подробно ([27]); ([30])). По тази причина в изречението (8б) изразът *в ресторанти в страната* е съвместим с референта на подлога *говорелите западен език* и изречението е правилно, граматично. Обратно, в изречението (8а) темпоралната неограниченост на референта на израза *в ресторанти в страната* е несъвместим с темпоралната ограниченост (вече обяснена по-горе) на референта на израза *говорилите западен език*. Така или иначе, изреченията (8а) и (8б) отново показват абсолютната неадекватност на тезата за липса на самостоятелна употреба на имперфектното деятелно причастие: в пълен противовес с нея, изречението (8б) с имперфектно причастие (в т.н. самостоятелна употреба, като именен модификатор) е правилно, а неправилно е изречението (8а), което е с аористно причастие.

Преди да пристъпя към заключение, ми се струва необходимо да бъде дискутирана причината – вероятната, поради която в българското езикознание са приети обсъжданите по-горе две напълно неадекватни тези, а именно, че: (1) имперфектен перфект (както в изречения от типа *Х е работел, израел* и пр.) в българския език не бил съществувал; (2) било нямало самостоятелна употреба на имперфектни деятелни причастия (т.е. не били съществували изрази от типа *работелите студенти, свирелите на китара ученици* и пр.). Причината засяга обвързаността на българското езикознание със съветското – дори и да оставим настрани

чисто политическото трагично наследство, сталинисткото. Има редица руски лингвистични трудове от по-ново време, вж. напр. ([1]), в които се изследва явлението генеричност върху материал от руския език. Справка в най-голямата руска граматика обаче ([14]); ([15]) показва, че в нея *изцяло липсва понятието генеричност*.⁹ С други думи, за традиционната руска граматика понятието генеричност не съществува.

Що се отнася до двете неадекватни тези за българския език, обсъждани тук (за имперфектния перфект и имперфектните причастия), бих могъл да направя предположението, че в основата им лежи разбирането, че всички или повечето изречения, илюстриращи важни езикови явления и закономерности, би трябвало да съдържат такива участници в събитията, чиито референти са хора – и то най-вече конкретни, единични лица. Това е дълбоко погрешно разбиране, което игнорира изключително важни езикови явления – от типа генеричност, негенеричност и пр. То води до търсене или конструиране единствено на такива изречения, които съдържат участници в събитията от типа *Иван, Мария, детето* и подобни, и съответно пренебрегва онези участници в събитията, които са генерични – от типа *динозаврите, планетите, хората, държавите* и подобни, или са квазигенерични (за квазигенеричните вж. по-долу). Както вече много ясно показах в ([8]), тъкмо изречения с генерични изрази доказват, и то абсолютно категорично, че перфект се образува и с имперфектни причастия, вж. (9а), като при това в много случаи, обратно на разпространената в българското езикознание неадекватна теза, използването на аористен перфект (*са се хранили*) вместо имперфектен (*са се хранели*) води до неграматичност, срв. (9б):

(9) а. Тревопасните динозаври *са се хранили* с растения.

б. *Тревопасните динозаври *са се хранили* с растения.

Изреченията (9а-б) дори показват, че тезата за „несъществуването на имперфектен перфект“ в българския език е направо умопомрачителна по своята нелепост. Въпреки това тя е широко разпространена в почти всички български граматики и в повечето изследвания на българската темпорално-аспектуална система, без граматиката на Ро Хауге ([34]) и изследването на вида и времето в българския език на Линдстет ([32]).

От данните в тази статия се вижда, че тъкмо генеричните и квазигенеричните изрази са тези, при които е характерна самостоятелната употреба на имперфектни деятелни причастия, и това е допълнително доказателство, че тя съществува в българския език – вж. (6б) и (7б), където *тънелите в мизерия роби* и *говорелите западен език* са квазигенерични изрази, и, разбира се, фактът, че това са абсолютно правилни български изречения, е извън всякакво съмнение:

⁹ Ако приемем, че би могъл да се използва и терминът родовост, той също не може да се открие в най-голямата руска граматика.

(6) б. Тънелите в мизерия роби се вдигнали на бунт.

(7) б. Говорелите западен език били следени през комунизма.

Обратно, както вече видяхме, използването на негенерични изрази вместо генерични или квазигенерични може да доведе до неграматичност, вж. (7а):

(7) а. *Говорилите западен език били следени през комунизма.

Това е съвсем нормално, тъй като съществува сходство и съвместимост между, от една страна, генеричните и квазигенеричните изрази в ролята им на участници в събитията, и, от друга, несвършения имперфект и имперфектния перфект. Обратно, аористът и аористният перфект се асоциират, като общо правило, с такива участници в събитията, които не са генерични или квазигенерични, а са конкретни същности, заемащи конкретен интервал от оста на времето. Сrv. (6б), където *тънелите в мизерия роби* е квазигенеричен обект, неопределена на оста на времето група роби, докато *тъналите двадесет години в мизерия роби* в (6в) се отнася до конкретна група роби, определена на оста на времето, съществуваща в рамките на двадесет години:

(6) б. Тънелите в мизерия роби се вдигнали на бунт.

в. Тъналите двадесет години в мизерия роби се вдигнали на бунт.

За разлика от руската лингвистика, където едва в последно време се появяват изследвания на генеричността и негенеричността – разбира се, на базата на теории в западната лингвистика, изследванията на генеричността и негенеричността в западната лингвистика датират от много десетилетия. Тук следва да се имат предвид понятията „видове“ (kinds), „индивиди“ (individuals) и „късове индивиди“ (slices of individuals), сродни с понятията генеричност и негенеричност, но много по-прецизни от тях. Те водят началото си още от 1960 г. ([33]), вж. също ([22]) – и това са трудове, които се смятат за настолни за изследванията на номиналната детерминация в западното езикознание, а в традиционното българско езикознание са практически непознати.

В заключение, това изследване показва пределно ясно, че анализът на изречения с номинални фрази, референти на участници в събития от Вендлеров тип, с именни модификатори в тях, образувани от аористни или имперфектни причастия, е изключително сложен, и че за осъществяването му е необходимо познаване на теорията на композиционния вид – в различните ѝ разновидности. Това обстоятелство обаче не снемат отговорността от авторите на граматики на българския език, които от десетилетия лансират (а може би „заимстват“ едни от други) твърдението за липса на самостоятелна употреба в българския език на имперфектно деятелно причастие. Дори и тази употреба да не е особено фреквентна (по едни или други причини), тя абсолютно категорично е налице и не може с лека ръка да бъде „задраскана“. Възможно е тя да е, отчасти или изцяло, следствие от също толкова неадекватната теза, че перфектът в българския език не се бил образувал от имперфектни

причастия, но така или иначе е ясно, че днешните български граматики изостават от науката лингвистика – такава, каквато е представена в света днес, в ХХІ в. Необходими са сериозни усилия, най-вече от страна на по-младите и по-начетени български и чуждестранни българисти, които да анализират пропуските в днешните български граматики и да създадат нови, прецизни, интригуващи, и съответстващи на постиженията на модерното езикознание.

Литература

- [1] Богуславский, И. М. *Сфера действия лексических единиц*. Москва: Школа „Языки русской культуры“, 1996.
- [2] Георгиев, Ст. *Българска морфология*. Велико Търново: „Абагар“, 1991.
- [3] *Граматика на съвременния български книжовен език*. Том 2. *Морфология*. София: БАН, 1983.
- [4] Кабакчиев, К. Маркерите за количествена ограниченост в морфологическата структура на глаголите и съществителните имена. // *Език и литература* 1982, № 6, с. 63–73.
- [5] Кабакчиев, К. За темпоралната ограниченост на глаголите и съществителните имена в английски, руски и български език. // *Руски и западни езици*, 1983, № 6, с. 2–11.
- [6] Кабакчиев, К. Такова беше, и е, времето: лингвистиката като инструмент за политическа пропаганда. В: Глескер, В., Дозер, М., Йорданова, Л. (ред.). *10 години промяна в Източна Европа*. София: Буллекс, 1999, с. 397–406.
- [7] Кабакчиев, К. За феномена „нелегитимен говорещ“ и съгласуването на време и наклонение в българския език. // *Проглас* 2019, № 2, с. 272–281.
- [8] Кабакчиев, К. Необходима корекция в българската индикативна темпорална парадигма: перфект се образува и посредством имперфектни причастия. // *Български език и литература*, 62(5), 2020, с. 526–537.
- [9] Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- [10] Маровска, В. *Новобългарският перфект: функционални метаморфози и теоретични предизвикателства*. София: „Ромина“, 2005.
- [11] Маслов, Ю. *Граматика на българския език*. София: „Наука и изкуство“, 1982.
- [12] Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- [13] Пашов, П. *Българска граматика*. София: „Хермес“, 2013.
- [14] *Руска граматика I 1980: Русская грамматика. Том I. Фонетика, фонология, ударение, интонация, словообразование, морфология*. Москва: „Наука“, 1980.
- [15] *Руска граматика II 1980: Русская грамматика. Том II. Синтаксис*. Москва: „Наука“, 1980.
- [16] Янакиев, М. Българските глаголни форми, с които се съобщава за минали събития, и начините за превеждане на руското „прошедшее время“. // *Български език и литература*, 1962, № 2, с. 3–10.
- [17] Abraham W. and E. Leiss. The case differential: syntagmatic versus paradigmatic

- case – its status in synchrony and diachrony. // *Transactions of the Philological Society* 110 (3), 2012, pp. 316–341.
- [18] Bulatović, V. Modern theories of aspect and Serbian EL2 learners. // *Belgrade English Language & Literature Studies* V, 2013, pp. 65–79.
- [19] Bulatović, V. Negramatičnost aorista u izričnim rečenicama u crnogorskom. // *Lingua Montenegrina* 22, 2018, pp. 3–13.
- [20] Bulatović, V. Aspect semantics and ESL article use. // *IRAL (International Review of Applied Linguistics in Language Teaching)*. 2019. DOI: 10.1515/iral-2019-0016
- [21] Bulatović, V. (forthcoming). Thinking for speaking in the right aspect – on whether modern English grammars can do more. // *Revista Española de Lingüística Aplicada/Spanish Journal of Applied Linguistics*, 2020.
- [22] Carlson, G. N. *Reference to Kinds in English*. University of Massachusetts, 1977.
- [23] Chomsky, N. *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton, 1957.
- [24] Heine, B. and T. Kuteva. The rise of articles. In: *The Changing Languages of Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2006, pp. 97–139.
- [25] Kabakčiev, K. Verkuyl's compositional aspects and aspect in the Slavic languages. // *Balkansko ezikoznanie* 27, 1984, pp. 78–83.
- [26] Kabakčiev, K. The article and the aorist/imperfect distinction in Bulgarian: an analysis based on cross-language 'aspect' parallelisms. // *Linguistics* 22, 1984, pp. 643–672.
- [27] Kabakčiev, K. *Aspect in English: a "common-sense" view of the interplay between verbal and nominal referents*. Dordrecht: Kluwer, 2000.
- [28] Kabakčiev, K. *An English grammar: main stumbling blocks for Bulgarians learning English*. Stuttgart: Mariana Kabakchiev Verlag, 2017.
- [29] Kabakčiev, K. On non-grammaticality, "speaker ghosting", and the raison d'être of English sequence of tenses (SOT). // *Athens Journal of Philology* 5 (3), 221–253 doi.org/10.30958/ajp.5-3-4
- [30] Kabakčiev, K. On the history of compositional aspect: vicissitudes, issues, prospects. // *Athens Journal of Philology*, Vol. 6, 2019, 3, pp. 201-224 doi.org/10.30958/ajp.6-3-4
- [31] Leiss, E. *Artikel und Aspekt. Die grammatischen Muster von Definitheit*. Berlin: de Gruyter, 2000.
- [32] Lindstedt, J. *On the Semantics of Tense and Aspect in Bulgarian*. Helsinki: Helsinki University Press, 1985.
- [33] Quine W. *Word and Object*. Cambridge (Mass.): MIT Press, 1960.
- [34] Rå Hauge, K. *A Short Grammar of Contemporary Bulgarian*. Bloomington, Indiana: Slavica Publishers, 1999.
- [35] Vendler, Z. Verbs and times. // *The Philosophical Review* 66, 1957, pp. 143–160.
- [36] Verkuyl H. *On the Compositional Nature of the Aspects*. Dordrecht: Reidel, 1972.
- [37] Verkuyl H. *A Theory of Aspectuality. The Interaction between Temporal and Atemporal Structure*. Cambridge: CUP, 1993.